

آموزش و پرورش اقلیت‌های دینی

از مشروطه تا پایان حکومت پهلوی اول

شهادت نامه دوره اول بهیولای نوربیت

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

۱۳۱

آمنه شاهمرادی

آمنه شاهمرادی

آموزش و پرورش اقلیت‌های دینی از مشروطه تا پایان حکومت پهلوی اول

سرشناسه	شاهمرادی، آمنه، ۱۳۵۸-
عنوان و نام پدیدآور	آموزش و پرورش اقلیت‌های دینی از مشروطه تا پایان حکومت پهلوی اول / تألیف آمنه شاهمرادی؛ ویراستار الناز آیش لو.
مشخصات نشر	تهران: نشر مورخان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۴۰۴ ص. : جدول: ۱۴/۲۱×۵/۱۴ س.م.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۶۷۱۶-۰۱-۷
وضعیت فهرست نویسی	فیبیا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۴۰۴.
موضوع	آموزش و پرورش -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق. - ۱۴
موضوع	Education-- Iran-- History-- 19th - 20th century:
موضوع	اقلیت‌های دینی -- ایران -- آموزش
موضوع	Religious minorities -- Education -- Iran:
موضوع	مدرسه‌ها -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ - ۱۴ق.
موضوع	Schools -- Iran -- History -- 19-20th century:
موضوع	مدرسه‌های ارمنی -- ایران -- تاریخ
موضوع	Schools, Armenian -- Iran -- History:
موضوع	مدرسه‌های یهودی -- ایران -- تاریخ
موضوع	Jewish day schools -- Iran -- History:
موضوع	مدرسه‌های زردشتی -- ایران -- تاریخ
موضوع	*Schools, Zoroastrian -- Iran -- History:
رده بندی کنگره	LA۱۳۵۱/۱۳۹۸
رده بندی دیویی	۳۷۰/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۵۶۲۰۹۳۵:

آموزش و پرورش اقلیت‌های دینی از مشروطه تا پایان حکومت پهلوی اول

تألیف: آمنه شاهمرادی

ویراستار: الناز آیش لو

نوبت چاپ: اول- ۱۳۹۷

طراحی جلد: فرود عباسی

صفحه‌آرایی: امیر نیکبخت

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۷۱۶-۰۱-۷

وبسایت: www.movarekhan.com

ایمیل: movarekhan.publication@gmail.com

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است و براساس قانون کپی‌رایت هرگونه سوءاستفاده از طریق مراجع قانونی پی‌گیری می‌شود.

فهرست مطالب

مقدمه..... ۹

بخش اول: مدارس ارمنیان

فصل اول: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل گیری مدارس.....	۱۳
آموزش قبل از تأسیس مدارس جدید.....	۱۴
اهداف و انگیزه تأسیس مدارس.....	۱۵
تاریخچه و سیر شکل گیری مدارس ارمنیان.....	۱۷
مدارس ارمنیان جلفای اصفهان.....	۱۷
مدارس ارمنیان تهران.....	۲۲
مدارس ارمنیان آذربایجان.....	۲۴
مدرسه ارمنیان قزوین.....	۲۷
مدارس ارمنیان گیلان.....	۲۷
مدرسه ارمنیان سلطان آباد (اراک).....	۲۹
مدرسه ارمنیان بوشهر.....	۳۰
مدرسه ارمنیان کرمانشاهان.....	۳۰
مدرسه مختلط ادب آبادان.....	۳۰
مدرسه ارمنیان بروجرد.....	۳۱
مدرسه ارمنیان همدان.....	۳۱
مدارس ارمنیان خراسان.....	۳۱
مدارس ارمنیان در روستاها.....	۳۲
فصل دوم: نیروی انسانی.....	۳۳
آمار دانش آموزان و معلمان مدارس ارمنیان.....	۳۴
معلمان و مدیران.....	۵۰
فصل سوم: وضعیت اقتصادی.....	۵۷
منابع مالی و بودجه.....	۵۸
فصل چهارم: شیوه اداره مدارس ارمنیان.....	۶۷
فصل پنجم: گفتمان ملی گرایی پهلوی اول و تأثیر آن بر مدارس ارمنیان.....	۷۵
تدریس زبان فارسی.....	۸۰
تغییر نام مدارس.....	۹۰

۹۲	..... تعطیلات
۹۵	..... فصل ششم: وضعیت آموزشی
۹۶	..... مواد و کتب درسی
۱۰۳	..... تربیت بدنی و پیشاهنگی
۱۰۶	..... فوق برنامه
۱۰۸	..... امتحانات
۱۱۰	..... امکانات آموزشی و کتابخانه‌های آموزشی
۱۱۲	..... تشویق و تنبیه
۱۱۴	..... پوشش
۱۱۵	..... بهداشت
۱۱۷	..... فصل هفتم: تأثیر مدارس بر زندگی اجتماعی ارمینان ایران
	بخش دوم: مدارس زرتشتیان
۱۲۱	..... فصل اول: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل‌گیری مدارس
۱۲۲	..... آموزش قبل از تأسیس مدارس
۱۲۳	..... انگیزه و اهداف تأسیس مدرسه
۱۲۶	..... تاریخچه و سیر شکل‌گیری مدارس زرتشتیان
۱۲۶	..... مدارس تهران
۱۳۰	..... مدارس کرمان
۱۳۳	..... مدارس یزد
۱۳۹	..... مدارس روستاهای تابعه یزد
۱۴۸	..... مدرسه دانش شیراز
۱۴۹	..... فصل دوم: نیروی انسانی
۱۵۰	..... آمار دانش‌آموزان و معلمان مدارس زرتشتیان
۱۷۹	..... معلمان و مدیران
۱۸۵	..... فصل سوم: وضعیت اقتصادی
۱۸۶	..... منابع مالی و بودجه
۱۹۵	..... فصل چهارم: شیوه اداره مدارس زرتشتیان
۲۰۱	..... فصل پنجم: گفتمان ملی‌گرایی پهلوی اول و تأثیر آن بر مدارس زرتشتیان
۲۰۵	..... فصل ششم: وضعیت آموزشی
۲۰۶	..... مواد و کتب درسی
۲۱۰	..... تربیت بدنی و پیشاهنگی

۲۱۴	فوق برنامه
۲۱۶	امتحانات
۲۱۷	امکانات آموزشی و کتابخانه‌های آموزشی
۲۲۰	تنبیه و تشویق
۲۲۴	پوشش
۲۲۶	بهداشت
۲۲۶	چالش‌ها
۲۳۲	فارغ التحصیلان
۲۳۵	فصل هفتم: پیشرفت مدارس زرتشتی و تأثیر آنها در زندگی اجتماعی زرتشتیان

بخش سوم: مدارس یهودیان

۲۴۱	فصل اول: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل‌گیری مدارس
۲۴۲	آموزش قبل از تأسیس مدارس
۲۴۴	اهداف و آرمان‌های تأسیس مدارس
۲۴۸	تاریخچه و سیر شکل‌گیری مدارس یهودیان
۲۵۲	مدارس آلیانس در تهران
۲۵۵	مدارس آلیانس اصفهان
۲۵۷	مدارس آلیانس همدان
۲۵۸	مدارس آلیانس کرمانشاه
۲۵۹	مدارس آلیانس کردستان
۲۶۰	مدرسه آلیانس شیراز
۲۶۱	مدارس آلیانس لرستان
۲۶۲	مدارس آلیانس سلطان‌آباد
۲۶۲	دیگر مدارس کلیمیان در ایران
۲۶۷	فصل دوم: نیروی انسانی
۲۶۸	آمار مدارس یهودیان
۲۸۸	معلمان و مدیران
۲۹۳	فصل سوم: وضعیت اقتصادی
۲۹۴	منابع مالی و بودجه
۳۰۵	فصل چهارم: شیوه اداره مدارس آلیانس
۳۱۱	فصل پنجم: گفتمان ملی‌گرایی پهلوی اول و تأثیر آن بر مدارس یهودیان
۳۱۴	تدریس زبان فارسی
۳۱۷	تغییر نام مدارس

۳۱۸	..... تعطیلات
۳۲۱	..... فصل ششم: وضعیت آموزشی
۳۲۲	..... مواد و کتب درسی
۳۲۷	..... تربیت بدنی و پیشاهنگی
۳۲۸	..... فوق‌برنامه
۳۲۹	..... امتحانات
۳۳۰	..... امکانات آموزشی و کتابخانه آموزشی
۳۳۱	..... پوشش
۳۳۲	..... تشویق و تنبیه
۳۳۳	..... فارغ‌التحصیلان
۳۳۵	..... چالش‌های مدارس آلیانس
۳۴۵	..... فصل هفتم: تأثیر مدارس بر زندگی اجتماعی یهودیان ایران
۳۵۱	..... تأثیر مدارس آلیانس در وضعیت زنان و دختران یهودی

پیوست

۳۵۶	..... تصاویر
۳۷۷	..... کتاب‌شناسی
۳۷۷	..... منابع فارسی
۳۸۰	..... سفرنامه‌ها
۳۸۰	..... خاطرات
۳۸۱	..... نسخه‌های خطی
۳۸۱	..... مقالات فارسی
۳۸۳	..... اسناد منتشر شده
۳۸۳	..... اسناد
۳۸۳	..... نشریات
۳۸۴	..... سالنامه‌ها و احصائیه‌ها
۳۸۵	..... Articles
۳۸۶	..... Books
۳۸۸	..... نمایه

مقدمه

آموزش و پرورش به معنی رشد طبیعی، تدریجی و هماهنگی استعدادهای یک فرد است. در واقع، اگر آن را اجتماعی شدن شخص بدانیم، می‌توانیم تاریخ آموزش و پرورش را بررسی چگونگی اجتماعی کردن انسان‌ها از لحاظ تاریخی تعریف کنیم که در تحرک مردم در تاریخ، نقش اساسی داشته است. بررسی تاریخ آموزش و پرورش ایران به طور عام و آموزش و پرورش اقلیت‌ها به طور خاص، از ضروریات اجتناب‌ناپذیر برای شناخت میراث فرهنگی و اجتماعی ایران است. با مطالعه آثار مربوط به تاریخ اقلیت‌ها و آثار مربوط به تاریخ آموزش و پرورش متوجه نکات زیادی می‌شویم. در حقیقت، به جایگاه مدارس اقلیت‌ها در نظام آموزش و پرورش ایران توجهی جدی به عمل نیامده است.

در صورتی که اهداف، ساختار آموزشی، چگونگی فعالیت و کارکرد آنها، چالش‌ها و موانع پیش‌روی آنان اهمیت بسیار بالایی برای درک تاریخ آموزش در ایران دارد. بنابراین، با بررسی تاریخ آموزش در میان اقلیت‌های ایران، می‌توانیم کم و کیف کوشش‌های آنها و تأثیر مدارس را بر تحولات اجتماعی و فرهنگی جوامع اقلیت دینی به‌خوبی دریابیم. نگارنده بر آن است تا به بررسی روند شکل‌گیری، تحولات، اهداف و آرمان‌های حاکم بر این مدارس بپردازد و حوزه فعالیت هر کدام از آنها را به‌طور جداگانه، بررسی کند. با بررسی میزان تأثیرگذاری آنان می‌توانیم به مقایسه و ارزیابی دقیق‌تر کارکردهای این مدارس دست یابیم. این پژوهش ضمن استفاده از دستاوردهای پژوهش‌های پیشین، می‌کوشد با اتکا به اسناد و مدارک آرشیوی همه

ابعاد و زوایای ناشناخته این موضوع را مطالعه و بررسی نماید. قطعاً هدف ما این است که دریچه تازه‌ای به این موضوع بگشاییم.

تاریخ ایران همواره شاهد حضور گروه‌های مختلف در کنار اکثریت مسلمان بوده است. برجسته‌ترین آنها زرتشتی‌ها، ارمنیان و یهودی‌ها بودند. این گروه‌ها در جامعه اسلامی که همواره دین یکی از عناصر مهم سیاست و اجتماع بوده است، در اقلیت بودند. همچنین در تاریخ ایران اسلامی، تحولات زیادی را پشت سر گذاشته‌اند. با برقراری نظام مشروطه، تمام افراد جامعه، صرف‌نظر از مذهب، در برابر قانون اساسی برابر شمرده شدند. این آغازی برای تحول زندگی اقلیت‌ها در ایران بود. با وجود اینکه اقلیت‌های ایرانی جمعیت کمی داشتند، اما به عنوان شهروندان ایرانی در نظر گرفته می‌شدند و نقش مهمی را در تحولات فرهنگی و آموزشی ایفا کردند. در این دوره، آموزش سنتی پاسخگوی جامعه نبود؛ بنابراین، بسیاری از گروه‌های دینی و ملی به فراگیری آموزش نوین توجه نمودند. برهه زمانی مشروطه تا پایان حکومت پهلوی اول، از این جهت برای این موضوع انتخاب شد که دوره حساسی در تاریخ ایران محسوب می‌شود. در این دوران، ایران به تدریج از سنت فاصله گرفت و به مدرنیته نزدیک شد. سیستم آموزشی پهلوی اول، به آموزش نوین توجه بسیاری روا داشت و گفت‌وگوهای ملی‌گرایی در این زمان، با سیاست‌های آموزشی پیوند خورد. این امر آموزش اقلیت‌ها را تحت تأثیر قرار داد. کتاب حاضر بر آن است تا به بررسی آموزش و پرورش ارمنیان، زرتشتیان و یهودیان بپردازد. بنابراین، اقلیت‌های دیگر از حوزه مطالعاتی این اثر خارج می‌شوند.

در بخش اول، درباره مدارس ارمنیان، بخش دوم، مدارس زرتشتیان و بخش سوم، مدارس یهودیان به بحث خواهیم پرداخت. در هر کدام از این بخش‌ها، فصل‌هایی چون تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل‌گیری مدارس، نیروی انسانی، وضعیت اقتصادی، شیوه اداره مدارس، گفت‌وگوهای ملی‌گرایی پهلوی اول و تأثیر آن بر مدارس اقلیت‌ها، وضعیت آموزشی و تأثیر مدارس بر زندگی اجتماعی اقلیت‌ها را در نظر گرفته‌ایم.

این موضوع در آغاز، از جانب دکتر داریوش رحمانیان جهت نگارش پایان‌نامه ارشد به نگارنده پیشنهاد شد. نویسنده مدت‌های زیادی برای نگارش آن تلاش کرد و پس از مدتی، تصمیم گرفته شد که به صورت کتاب منتشر گردد. پژوهش در این زمینه امری پیچیده و سخت بود. بیشتر اطلاعات مربوط به مدارس اقلیت‌ها در اسناد موجود است و در این زمینه نیاز به همکاری مراکز اسناد احساس می‌شد. متأسفانه، وزارت امور خارجه تعداد محدودی از اسناد

را در اختیار محققین قرار می‌دهد. در واقع، این کتاب بیشتر با تکیه بر اسناد سازمان اسناد ملی تدوین شده است. سایر منابع نیز در مراکز مختلف پراکنده‌اند. در نتیجه، برای دست یافتن به آنها به زمان زیادی نیاز بود. بی‌شک، این پژوهش کاستی‌های بسیاری دارد که همه آنها از جانب خود نگارنده است. امید می‌رود که با راهنمایی خوانندگان و علاقه‌مندان تاریخ ایران این کاستی‌ها برطرف گردد.

برای تهیه مطالب این تحقیق، به مراکز مختلفی از جمله شورای خلیفه‌گری ارامنه تهران، کلیسای سرکیس مقدس، انجمن کلیمیان تهران، کتابخانه کلیمیان، کتابخانه اردشیر یگانگی و موزه مدرسه دارالفنون مراجعه کردم و از مساعدت آنها برخوردار شدم. در پایان، لازم می‌دانم از راهنمایی‌های ارزنده استاد بزرگوارم، جناب دکتر داریوش رحمانیان و همچنین از مسئولان و دست‌اندرکاران انتشارات «مورخان» که زمینه چاپ این کتاب را فراهم ساختند، تشکر و قدردانی نمایم.

آمنه شاهمرادی، بهمن ماه ۱۳۹۷

بخش اول: مدارس ارمنیان

فصل اول: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل گیری مدارس

آموزش قبل از تأسیس مدارس جدید

منظور ما از ارمنیان در این کتاب، ارمنیان گریگوریان ایران است که تحت نظر هیئت کارگزاران ارمنیان و خلیفه آنان مدارس ملی ارمنیان را در محل سکونت خود تأسیس کردند. آنان از همان زمانی که در ایران ساکن شدند، به تعلیم و تربیت فرزندان خود توجه داشتند. تاریخ دقیق آغاز فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی را در میان ارمنیان ایران نمی‌توان مشخص کرد.

قبل از تأسیس مدارس جدید به سبک اروپایی، مدارس ارمنی شبیه مکتب‌خانه‌های سنتی ایران بودند و در آنها شرعیات و زبان ارمنی آموزش داده می‌شد. معمولاً این مدارس کنار کلیسا ساخته می‌شدند. ارمنیان از آنها استفاده اختصاصی می‌کردند و به مذهب بیش از هر چیزی توجه نشان می‌دادند.^۱ تا پیش از سال ۱۸۷۰ م / ۱۲۴۹ - ۱۲۴۸ ه. ش. کشیشان در کلیسا به کودکان ارمنی تهران درس می‌دادند. پس از گشایش کلیسای کوچک «تاوتوس باردوقیموس» در محله شاه‌عبدالعظیم، کشیش کلیسای یک کلاس درس در آن دایر کرد. در این کلاس، با استفاده از کتب دینی و کتاب مقدس به اطفال ارمنی خواندن و نوشتن می‌آموختند. تجارت در جلفا رونق داشت و بزرگان به فرزندان خود خواندن، نوشتن و حساب آموزش می‌دادند. قبل از تأسیس مدارس در زمانی که کودکان در خانه کشیشان درس می‌خواندند، کار همه روزه آنان سر و سامان دادن به باغچه و آموزش شفاهی بود. شاگردان سرودها و اشعار کلیسا را فرا می‌گرفتند

---

۱. ر. ک. مونی‌کام رینگر، آموزش دین و گفت‌وگو اصلاح فرهنگی در دوران قاجار، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران: ققنوس، ۱۳۸۱، ص ۱۴۶ و فاطمه اروجی نیک‌آبادی، «مدارس دخترانه تبریز». ماهنامه اندیشه و تاریخ سیاسی ایران معاصر، شهریور ۱۳۸۵، شماره ۴۸، ص ۱۸

و از دستور زبان هم اطلاعی نداشتند.^۱ دختران ارمنی مانند دختران خانواده‌های مسلمان در خانه تحصیل می‌کردند. آنان خواندن و نوشتن ارمنی، سوزن‌دوزی، خیاطی، موسیقی، زبان روسی و فرانسه می‌آموختند.^۲ علاوه بر این، میسیونرهای آمریکایی در مناطق ارمنی‌نشین ایران مدارسی برای آموزش اطفال ارمنی دایر کرده بودند. آموزش در این مدارس رایگان بود و به شاگردان کتاب، لوازم‌التحریر و لباس رایگان می‌دادند. به‌علاوه، هر دانش‌آموز هفته‌ای دو قران پول توجیبی دریافت می‌کرد. هدف آنها از آموزش رایگان و همچنین کمک‌ها و بخشش‌ها، تشویق کودکان و نوجوانان به تغییر مذهب بود.^۳ در دوره قاجار نیز به هیئت‌های کاتولیک و پروتستان اجازه داده شد تا در میان ارمنیان فعالیت کنند. آنها در ارومیه، تهران، تبریز، اصفهان، همدان و دیگر شهرها مدرسه دایر کردند.

اهداف و انگیزه تأسیس مدارس

شوق به آموختن، عشق به علم و ترویج علوم، فنون و ترقی از خصوصیات ارمنیان محسوب می‌شد. در دوره‌ای که جامعه در حال گذر از سنت به مدرنیته بود و مدارس مدرن در کشورهای اروپایی شکل گرفته بودند، موج تغییرات آموزشی از طریق فعالیت‌های میسیونرهای مذهبی به ایران رسید. رویارویی سنت و تجدد به عرصه تعلیم، تربیت و آموزش نیز کشیده شد. مسئله مهم در این دوره تحول اساسی در روند آموزش و تحصیل است. ارمنیان مکتب‌خانه‌های خود را به مدارس مدرن تبدیل کردند و بسترهای مناسب داخلی و خارجی زمینه را برای تحول در زمینه آموزش، به ویژه برای اقلیت‌ها، فراهم کرد. دولت و دربار نقش زیادی در این زمینه ایفا نمی‌کردند و نقش آنان تنها در حد حمایت و تشویق بود. جامعه ارمنیان در واکنش به فعالیت‌های مدارس میسیونرهای کاتولیک فرانسوی و پروتستان آمریکایی، تأسیس مدارس را تشویق کردند. ملی‌گرایان ارمنی که نگران از دست دادن هویت مذهبی و فرهنگی خود در نتیجه حضور ارمنیان در مدارس میسونری غربی بودند، پیشگام تلاش‌های آموزشی ارمنیان شدند. مونیکا ام. رینگر معتقد است که انگیزه تأسیس مدارس جدید ارمنی از رهبران کلیسا سرچشمه گرفت. آنها علاقه زیادی به مدارس سبک اروپایی داشتند. برنامه آموزشی به تقلید از مدارس اروپایی و با تکیه بر

۱. هارتون درهونیان، تاریخ جلفای اصفهان، ترجمه لئون. گ. میناسیان، اصفهان: نشر زنده‌رود، ۱۳۷۹، چاپ اول، ص ۵۹۱

2. Jasamin Rostam-Kolayi, "Origins of Iran's Modern Girls' Schools", Journal of Middle East Women's Studies, Vol. 4, No. 3, 2008, P. 62, Available: < <http://www.jstor.org> >

۳. آندرانیک هوونیان، ارمنیان ایران، مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها، تهران: هرمس، ۱۳۸۰، چاپ اول، ص ۳۹

زبان‌های اروپایی و علوم بود. به گفته یک فعال آموزشی ارمنی در دهه ۱۸۷۰ م/ ۱۲۵۰ ه. ش. «وجود این مدارس [مسیونری] ... نه تنها غیر ضروری، بلکه زیان‌بخش نیز است. لازم است به توسعه مدارس ملی و خنثی‌سازی میسیونرها همت گماشت».^۱ در حقیقت، با شروع فعالیت مدارس میسیون‌های خارجی در ایران و تحصیل فرزندان ارمنی، در میان جامعه ارمنی و مبلغان خارجی تنش‌ها در گرفت. ملی‌گرایان ارمنی و روحانیون به فعالیت آنها با سوءظن نگاه می‌کردند و نگران هویت مذهبی، فرهنگی و ملی خود بودند. بنابراین، برای آموزش ارمنیان پیشگام شدند و به تأسیس مدرسه اقدام کردند.^۲ در سال ۱۸۷۰ م/ ۱۲۴۹ - ۱۲۴۸ ه. ش. سه جوان ارمنی انجمنی به نام «انجمن دوستداران علم و دانش» در تهران تشکیل دادند. این انجمن در ژانویه همان سال مدرسه هایگازیان را در کوچه معیرالممالک افتتاح کرد. آنها از تأسیس انجمن دو هدف را دنبال می‌کردند؛ یکی آموزش کودکان و نوجوانان و دیگری مبارزه با میسیون‌های خارجی، مانند میسیون پروتستان آمریکایی بود. انجمن دوستداران علم و دانش برای مقابله با آنها، تحصیل در مدرسه هایگازیان تهران را رایگان اعلام کردند.^۳ به دلیل مخالفت کشیش ارمنی با رفتن دختران به مدرسه آمریکایی، دانش‌آموزان تهرانی در آغاز سال تحصیلی از رفتن به این مدرسه خودداری نمودند. مدارس جامعه ارمنی در واکنش به فعالیت آنها هویت جدیدی پیدا کردند.^۴ ارمنیان در بدترین اوضاع نیز به بنیان‌گذاری، پاسداشت و ادامه کار کانون‌های فرهنگی و مدرسه‌های خود پرداختند. زمینه شکل‌گیری مدارس در داخل و خارج از ایران برای ارمنیان فراهم بود. آنان در خارج از ایران تحت حمایت و تشویق سرمایه‌داران و خیرین مدرسه‌ساز قرار گرفتند. زنان ارمنی نیز که برای اصلاحات آموزشی فعال بودند، به فعالیت‌هایی دست زدند. «انجمن خیره زنان ارمنی» نه تنها تأسیس مدارس را در منطقه تشویق کرد، بلکه برای دانش‌آموزان لباس و ملزومات ضروری فراهم نمود. انجمن‌های زنان مشابهی نیز در جلفا تأسیس شد.^۵

اداره معارف در بعضی از نقاط ارمنی‌نشین به دلایل مختلف از جمله جلوگیری از نفوذ بیگانگان، تعلیمات آنان، عادت دادن ارمنیان به آداب ایرانی و پیشرفت آنان از تأسیس مدارس

۱. رینگر، همان، ص ۱۴۶

2. Kolayi, Idem, p 63.

۳. هوویان، همان، صص ۳۹ - ۴۰

4. Jasamin Rostam-Kolayi, "From Evangelizing to Modernizing Iranians: The American Presbyterian Mission and its Iranian Students", *Iranian Studies*. Apr2008, Vol. 41 Issue 2, P.218, Available: <[http:// www.jstor.org](http://www.jstor.org)>

۵. رینگر، همان، ص ۱۴۷

مدارس ارمنیان: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل‌گیری مدارس / ۱۷

ارمنی حمایت می‌کرد. بنا به گزارش اداره معارف ارومیه در ۱۳۰۳ ه. ش. اقدام به تأسیس مدارس برای ارمنیان «نه فقط باعث عدم پیشرفت مدارس اجانب می‌شود، [بلکه] می‌توان عرض نمود مسیحیان ایرانی این نقطه را از نفوذ دیگران به واسطه مکاتب‌شان به عرق آنان تزریق شده و می‌شود»^۱. بعد از انقلاب مشروطه، شورای عالی معارف مجوز امتیاز مدرسه را برای ارمنیان صادر کرد و عرصه برای فعالان آموزشی بازتر شد. بنابراین، تعداد مدرسه‌های جدید به تدریج افزایش یافت. این موفقیت در بخش غیردولتی و به خصوص مدارس ملی درخور توجه بیشتری بود.

تاریخچه و سیر شکل‌گیری مدارس ارمنیان

مدارس ارمنیان جلفای اصفهان

ارمنیان ایران از تأسیس مدارس جدید که نظام آموزشی نوگرا داشتند، استقبال کردند و به تدریج تعداد زیادی از مدارس ابتدایی و متوسطه را بنیان نهادند. مدارس ارمنیان نسبت به دیگر اقلیت‌ها در ایران سابقه طولانی‌تری دارند. سابقه تأسیس اولین مدارس آنها به پیش از تأسیس دارالفنون (۱۸۵۱ م / ۱۲۳۰ ه. ش.) برمی‌گردد. البته بعضی از متعصبان در جامعه ارمنیان ایران به ساخت مدارس جدید واکنش نشان دادند و روش‌های آموزشی جدید را قبول نداشتند؛ ولی این مسئله مانع فعالیت‌های آموزشی نشد.

جلفای اصفهان در مدرسه‌سازی میان ارمنیان پیشگام بود. تاریخ تأسیس مدارس به درستی در منابع مشخص نیست و در این زمینه اختلاف نظر وجود دارد. در اصل، ارمنیان جلفا نخستین مدرسه به سبک اروپایی را تأسیس کردند. مکان این مدرسه کلیسای وانک و معلم آن خاچادور بود. این مدرسه به تدریج، مجهز به وسایل شد و معلم‌های مجرب در آن آغاز به کار کردند. این مکان آموزشی در زمان خود اهمیت شایانی داشت.^۲ بعضی از نویسندگان معتقدند که نخستین مدرسه در قرن نوزدهم میلادی به نام مدرسه دیر آمناپرکیچ سامیان بود که با بهره‌گیری از میراث گریگور سامیان مدرس، اهل مدرس هند در سال ۱۸۳۳ م / ۱۲۱۲ ه. ش. بنا نهاده شد. اندیشمند مشهور ارمنی، مسروپ تاقیادیان، در آن تدریس می‌کرد و بیش از هشتاد دانش‌آموز داشت. اما

۱. آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند ۲۹۷/۳۱۳۵۸، محل در آرشیو ۶۱۲ ک ۲ آ ب ۱، شماره مدرک ۲۹۷۰۳۱۳۵، ۱۳۰۳ ه. ش.

۲. اسفندیار معتمدی، اصفهان و مفاخر آن، اصفهان: انتشارات فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۱۹

پس از چند سال فعالیت به دلایلی تعطیل شد.^۱ مدرسه هارتون آبکاریان یکی دیگر از مدارس مهم در این زمان بود. هارتون آبکاریان و اونجان الیاسیان از بانیان آن بودند. آنها مدت‌ها در کلکته سکونت داشتند و تعلیمات جدید را فرا گرفته بودند. مدرسه در محوطه نمازخانه حضرت مریم در محله میدان جلفا در سال ۱۸۴۳ م / ۱۲۲۲ - ۱۲۲۱ ه. ش. دایر شد و تا اواخر سلطنت ناصرالدین شاه، برپا بود. این مدرسه نسبت به دیگر مدارس جلفا عمر طولانی‌تری داشت و در آن قوانینی خاص همراه با اصول متفاوت تربیتی حاکم بود.^۲ مدرسه مریم و تاکوه در سال ۱۸۵۳ م / ۱۲۳۲ - ۱۲۳۱ ه. ش. توسط دو خواهر به نام‌های مریم و تاکوهی که ساکن جاوه بودند، ساخته شد. این بنا نمازخانه‌ای در محله تبریزی‌ها بوده است و در حدود سی سال، تا آخر دوره ناصرالدین شاه دایر بود. از دیگر مدارس می‌توان مدرسه مارکو سوکیاسیان را نام برد. بانی آن از ارمنیان جلفا بوده است که پیش از آن در جاوه اقامت داشت. وی در محل نمازخانه اسپانوس جلفا مدرسه جدیدی برپا کرد.^۳ مدرسه کاتارینای مقدس جلفا در سال ۱۸۵۸ م / ۱۲۳۷ ه. ش. با هزینه مانوک هوردانانیان تأسیس شد. هوردانانیان در سال ۱۸۰۰ م / ۱۱۷۹ ه. ش. در خانواده‌ای فقیر در جلفا متولد شد. پدرش بافنده بود و مانوک در کار بافندگی به پدر کمک می‌کرد. این اوقات با قحطی و سپس جنگ سال ۱۸۱۶ م / ۱۱۹۵ - ۱۱۹۴ ه. ش. مصادف گردید که لطماتی سنگین به ارمنیان وارد ساخت. مانوک که در این دوران نابسامان جوانی هجده ساله بود، پس از تردیدهای بسیار تصمیم به ترک دیار و سفر به جاوه گرفت تا اقبال خود را در خارج از ایران جست‌وجو کند. او در جاوه پنج سال به خدمت تاجر سرشناس، گنورگ مانوکیان درآمد و از سال ۱۸۲۴ م / ۱۲۰۳ ه. ش. خود به تجارت پرداخت. هوردانانیان پس از چند سال تلاش خستگی‌ناپذیر در سال ۱۸۳۵ م / ۱۲۱۴ ه. ش. کارخانه قند دایر کرد و در مدت کوتاهی ثروتی هنگفت به دست آورد. وی در سال ۱۸۴۱ م / ۱۲۲۰ ه. ش. برای معالجه به اروپا رفت.

جلفا سه مدرسه پسرانه داشت؛ اما دختران از داشتن مدرسه بی‌بهره بودند. بنابراین، اسقف اعظم، تادئوس بگنظریان خلیفه ارمنیان جلفا، در سال ۱۸۵۷ م / ۱۲۳۶ ه. ش. به مانوک هوردانانیان پیشنهاد داد که یک مدرسه برای دختران تأسیس کند. هوردانانیان پس از دریافت نامه پیشوای مذهبی از پیشنهاد وی استقبال کرد و در سال ۱۸۵۸ م / ۱۲۳۷ ه. ش. با قبول تمامی

۱. سدا دیلانچیان و دیگران، «مدارس ارمنیان جلفای اصفهان»، پیمان، شماره ۴۰، تابستان ۱۳۸۶ <http://www.paymanonline.com>

۲. ر. ک. اقبال قاسمی پویا، مدارس جدید در دوره قاجار بانیان و پیشروان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷، چاپ اول، صص ۵۳۲ - ۵۳۱ و سالنامه معارف اصفهان، سال ۱۳۱۴ - ۱۳۱۳ ه. ش.، ص ۱۰

۳. همان

مدارس ارمنیان: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل‌گیری مدارس / ۱۹

هزینه‌ها، مدرسه دخترانه کاتارینای مقدس را در دیر راهبه‌های جلفا تأسیس کرد. تا آن زمان، ساختن مدرسه برای آموزش دختران در جوامع ارمنی سابقه نداشت. این مدرسه کار خود را با ۲۸ دانش‌آموز آغاز کرد و دانش‌آموزان براساس آمادگی، به سه کلاس تقسیم شدند. با افزایش شمار دانش‌آموزان در سال ۱۸۷۸ م / ۱۲۵۷ ه. ش. و نیاز به ایجاد فضای بیشتر، بار دیگر از هوردانانیان درخواست کمک شد. این بار نیز آنان با استقبال وی مواجه شدند. بنابراین، با مساعدت او تعدادی اتاق به کلاس‌های مدرسه اضافه شد. به این ترتیب، از سال ۱۸۵۸ م / ۱۲۳۷ ه. ش. آموزش همگانی دختران در جلفا آغاز و تعلیم و تربیت زنان پایه‌گذاری گردید. هوردانانیان بر آن بود که تمامی دارایی خود را وقف مدرسه کند؛ اما در اواخر عمر ورشکست شد. با این وجود، بنا بر وصیت او بخشی از دارایی‌اش به مدرسه دخترانه کاتارینای مقدس و بخش دیگر به تأسیس مدرسه دینی اختصاص یافت. وی در سال ۱۸۷۹ م / ۱۲۵۸ ه. ش. در ۷۹ سالگی درگذشت. در سال‌های بعدی، این عایدی دیگر جوا بگویی نیازها و هزینه‌های مدرسه نبود. به همین خاطر، اسقف اعظم، یسای آستوازادوریان، مدرسه کاتارینا را از نظر مالی به مدرسه مرکزی ارمنیان جلفا ملحق ساخت و نام آنها را به مدارس مختلط ارامنه جلفا تغییر داد. به این ترتیب، مدرسه دختران از نظر امکانات و نیروهای آموزشی تقویت شد. شمار دانش‌آموزان به تدریج افزایش یافت؛ به گونه‌ای که تعداد آنان بیش از گنجایش مدرسه گردیده بود و به امکانات بیشتری برای تعلیم و تربیت نیاز داشتند. از این رو، در سال ۱۸۹۸ م / ۱۲۷۷ ه. ش. با تلاش‌های اسقف مافاکیا ترونیان، خلیفه وقت ارمنیان حوزه جلفا و همکاری هیئت امنای مدرسه مبلغ چهار هزار تومان اعانه جمع‌آوری شد.

در این اقدام، علاوه بر ارمنیان جلفا، ارمنیان هندوستان و جاوه نیز شرکت داشتند. در سال ۱۹۰۰ م / ۱۲۷۹ ه. ش. یعنی در چهل و دومین سال تأسیس مدرسه‌ای که مانوک هوردانانیان بانی آن بود، بنای کنونی مدرسه دختران کاتارینای مقدس (کاتارینیان) در محله چارسوق ساخته شد و مدرسه قبلی دختران با تمام کادر آموزشی و تجهیزات، از زیرزمین دیر راهبه‌ها به این بنای نوساز انتقال یافت. لوح یادبودی از سنگ مرمر به نام مانوک هوردانانیان، نخستین مؤسس مدرسه، در تالار آن نصب شده است. در ۲۵ مه ۱۹۰۸ م / ۴ خرداد ۱۲۸۷ ه. ش. به همت باگرات وارتازاریان، قائم‌مقام خلیفه حوزه خلیفه‌گری جلفا، مراسمی برای پنجاهمین سال تأسیس این مدرسه برگزار شد. در این مراسم، به همت انجمن بانوان نیکوکار ارمنی جلفا و کشیشان ارمنی حوزه‌های خلیفه‌گری هندوستان و جاوه حدود پنج هزار تومان اعانه جمع‌آوری شد. اسقف

اعظم، ساهاک آیواتیان خلیفه وقت، با مبلغ جمع‌آوری شده در سال ۱۹۱۱ م/ ۱۲۹۰ ه. ش. آبادی زرنه (بولوران) را در فریدن خریداری کرد تا به کمک آن مدارس مختلط ارمنه را اداره کند. مدرسه کاتاریتان در ۱۹۱۹ م/ ۱۲۹۸ ه. ش. دارای پنج کلاس، ۱۵۵ دانش‌آموز دختر و کتابخانه‌ای با ۱۵۰۰ جلد کتاب بود. این مدرسه نقش بسیار مهمی در زندگی ارمنیان جلفا و تعلیم و تربیت زنان داشته است.^۱ تا قبل از تأسیس این مدرسه، آموزشگاهی برای تعلیم دختران در میان ارمنیان وجود نداشت و این اولین مؤسسه فرهنگی دختران جلفا بود.

اسقف اعظم، گریگوریس هوانسیان پیشوای مذهبی ارمنیان جلفا، با توجه به وضع مدارس پسرانه جلفا درصدد برآمد مدرسه‌ای همانند مدارس اروپایی در جلفا دایر و تمام دانش‌آموزان را در یک ساختمان آموزشی متمرکز کند. با افزایش شمار دانش‌آموزان نیاز به ایجاد مدرسه مستقل شدت گرفت. اسقف اعظم با توجه به این نیاز، آشنایی با ساختار مدارس محله‌ها و محدودیت امکانات آنها در سال ۱۸۸۰ م/ ۱۲۵۹ - ۱۲۵۸ ه. ش. از ارمنیان جلفا اعانه جمع‌آوری کرد و در محله چارسو زمینی خریداری نمود.^۲ وی با کمک مالی ارمنیان جلفا، هندوستان و جاوه ساختمانی سه طبقه بنا کرد. در مرکز بنا، تالاری صلیبی شکل ساختند و در ضلع شرقی آن صحنه تئاتر بنا کردند. از آن پس، تمامی برنامه‌های هنری و اجتماعات ارمنیان در این تالار برگزار شد. آنها بر فراز مرکز تالار گنبدی عظیم ساختند و بر تارک آن صلیبی نصب کردند. ساختمان مدرسه در سال ۱۸۸۲ م/ ۱۲۶۱ ه. ش. به اتمام رسید. پس از احداث این مدرسه، مدارس قبلی منحل و تمام ملزومات و اثاث آن به مدرسه مرکزی تحویل داده شد. این مدرسه که مدرسه مرکزی نام داشت، با مدرسه هوردانیان ادغام و از آن پس به نام مدارس مختلط ملی ارمنه جلفا خوانده شد. خلیفه خاچادور قریه چیکان فریدن را برای مصارف مدرسه صرف نمود.^۳

مدرسه دیگری که در اینجا به آن می‌پردازیم، مدرسه ملی کانانیان است. خلیفه پگراو، پیشوای ارمنیان اصفهان و مشوق خانم و ارواره کانانیان در ساخت آن بود. وی به یادبود شوهرش، گئورگ کانانیان، این مدرسه را در جوار دیر کاتارینای مقدس ساخت. گئورگ کانانیان پس از اتمام تحصیلات متوسطه، در سال ۱۸۵۴ م/ ۱۲۳۳ ه. ش. به مدرسه استاوروپل رفت و بعد از آن در دانشکده زبان‌شناسی و تاریخ دانشگاه مسکو به تحصیل پرداخت. او با اتمام دوره تحصیلی کانانیان در سال ۱۸۵۸ م/ ۱۲۳۷ ه. ش. در همان دانشکده در سمت مدرس آغاز به کار کرد.

۱. سدا دیلانچیان، همان

۲. همان

۳. هوویان، همان، ص ۵۵

مدارس ارمینان: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل‌گیری مدارس / ۲۱

وی در سال ۱۸۶۱ م / ۱۲۴۰ ه. ش. به سمت مدیر ارشد مدرسه عالی لازاریان منصوب شد و تا پایان عمر در همین مقام باقی ماند. گنورگ کانانیان در دوره مدیریت خود در مدرسه عالی لازاریان به دانشجویان اعزامی از ایران، به ویژه از جلفا، کمک بسیاری می‌کرد. به همین سبب، وی سه بار در سال‌های ۱۸۶۹ م / ۱۲۴۸ ه. ش.، ۱۸۸۰ م / ۱۲۵۹ ه. ش. و ۱۸۸۰ م / ۱۲۶۸ ه. ش. نشان‌های درجه سه، دو و یک شیر و خورشید و حمایل را از ناصرالدین شاه قاجار دریافت کرد. کانانیان در چهارم ژوئیه ۱۸۹۷ م / ۱۲۷۶ ه. ش. چشم از جهان فرو بست. او در زمان حیات، علاقه‌مند بود تا یک مدرسه در یکی از جوامع ارمنی تأسیس کند؛ اما به این کار توفیق نیافت. در سال ۱۸۹۹ م / ۱۲۷۸ ه. ش. بانو وارواره کانانیان، همسر وی، بر آن شد تا آرزوی او را برآورده سازد. وی به مرکز دینی اچمیادزین رفت و جوایب نظر جاثلیق (کاتولیکوس) شد. ایشان در سال ۱۹۰۰ م / ۱۲۷۹ ه. ش. به فرمان جاثلیق مگردیچ خرمیان هابریک، پدر روحانی باگرات وارتاپت، به سمت قائم‌مقام خلیفه جلفا منصوب شد. بانو وارواره پس از آشنایی با شرایط محلی جلفا به این نتیجه رسید که این منطقه به دلیل داشتن بیشترین شمار دانش‌آموزان و تشکیلات منسجم در میان جوامع ارمنی ایران، بهترین مکان برای تأسیس مدرسه گنورگ کانانیان است. در سال ۱۹۰۱ م / ۱۲۸۰ ه. ش. جلسات هیئت امنا برگزار گردید و در آنها مواد اصلی اساس‌نامه و ماهیت کار مشخص و به تفصیل به بانو کانانیان گزارش شد. وی نیز با اعتمادی که نسبت به راهنمایی‌های پدر روحانی باگرات وارتاپت داشت، مبلغ ۴۷۰۰۰ روبل را که از همسرش به ارث برده بود، برای ساخت مدرسه‌ای در جلفا اختصاص داد.

علاوه بر این، او از هیچ کوششی در زمینه تأمین لوازم و تجهیزات مدرسه، به‌ویژه تأمین اسباب‌بازی برای کودکان در آنجا دریغ نمی‌کرد. بانو کانانیان حتی بسیاری از ملزومات را از مسکو فراهم می‌نمود. مواد اصلی اساس‌نامه مدرسه گنورگ کانانیان در ۱۹۰۲ م / ۱۲۸۱ ه. ش. تنظیم و در ۶ ژوئن به فرمان جاثلیق تأیید گردید. در سال ۱۹۰۱ م / ۱۲۸۰ ه. ش. با کوشش باگرات وارتاپت و ارتازاریان، قائم‌مقام حوزه خلیفه‌گری ایران و هندوستان، ابتدا کودکان و سپس دبستان تأسیس شد. در بهار ۱۹۰۳ م / ۱۲۸۲ ه. ش. احداث ساختمان مدرسه گنورگ کانانیان آغاز گردید و در سال ۱۹۰۵ م / ۱۲۸۴ ه. ش. به پایان رسید. مراسم گشایش مدرسه در ۲۶ سپتامبر ۱۹۰۵ م / مهر ۱۲۸۴ ه. ش. با شکوه هر چه تمام‌تر برگزار و مدرسه جدید به مدارس مختلط ارمنه جلفا ملحق شد. مدرسه گنورگ کانانیان در محله چارسوق و در جوار دبستان کاتارینای

مقدس واقع شده بود.^۱ نقشه مدرسه، شیشه‌ها، درها و سایر ملزومات از مسکو فرستاده شدند. هزینه ساخت مدرسه هفت هزار روبل بود. خانم کاتانایان علاوه بر پرداخت هزینه ساخت، مبلغ چهل هزار روبل (معادل ۲۵ هزار تومان) را در اختیار هیئت امنای مدرسه قرار داد تا از بهره آن مخارج مورد نظر را تأمین کنند.^۲ در اسناد سال تأسیس این مدرسه در ۱۹۰۰ م / ۱۲۸۰-۱۲۷۹ ه. ش. ذکر شده است.

هنرستان جلفا در اکتبر ۱۹۰۵ م / ۱۲۸۴ - ۱۲۸۳ ه. ش. بنا به تصمیم هیئت امنای مدارس ارمنیان جلفا برای جوانان ارمنی این منطقه ساخته شد. اولین حرفه‌ای که دانش‌آموزان در هنرستان می‌آموختند، کفاشی بود. وسایل و ابزار مورد نیاز را از خارج آوردند و استادکاری را نیز استخدام کردند. آهنگری و خراطی نیز در هنرستان آموزش داده می‌شد.^۳

وزارت معارف با تأسیس مدارس مذهبی توسط ارمنیان مخالفت می‌کرد. در سال ۱۹۳۴ م / ۱۳۱۳ ه. ش. تئودور اسحاق، روحانی ارمنیان در شانگهای، از طرف هیئت روحانیون ارمنیان کلکته و شام نیز درخواست تأسیس مدرسه «حکمت الهی» را در جلفا به کنسول ایران داد. مشخص نبود که منظور وی از حکمت الهی علوم متافیزیک و یا علم فلسفه است. به هر حال، وزارت معارف آن را خلاف پروگرام رسمی دانست. خلیفه تربیت پیشوا را برای کلیساهای ایران هدف تأسیس مدرسه اعلام کرد.^۴

مدارس ارمنیان تهران

انجمن «دوستان علم و دانش» در سال ۱۸۷۰ م / ۱۲۴۹ - ۱۲۴۸ ه. ش. مدرسه هایگازیان را در کلیسای گئورگ مقدس در کوچه معیرالممالک تهران افتتاح کرد. تحصیل در آن رایگان بود. در ابتدا، کلاس‌های درس در یکی از اتاق‌های کلیسا تشکیل می‌شدند. در سال بعد، به علت استقبال زیاد مردم، چند اتاق در کلیسا ساختند. در سال ۱۸۸۴ م / ۱۲۶۳ - ۱۲۶۲ ه. ش. انجمن ساختمان جدیدی به سبک مدارس اروپایی در خیابان ارمنیان بنا کرد که علاوه بر کلاس‌های درس، یک تالار با سن نمایش برای اجرای تئاتر داشت. انجمن برای آموزش کودکان و جوانان ارمنی محله حسن‌آباد، شعبه‌ای از مدرسه هایگازیان را در خیابان علاءالدوله دایر کرد.^۵

۱. همان

۲. هوویان، همان، ص ۵۵

۳. همان، ۵۷

۴. آرشیو اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، کارتن ۲۶، پوشه ۱۲۹، سال ۱۳۱۳ ه. ش.

۵. هوویان، همان، صص ۴۱ و ۴۰، ۳۹

مدارس ارمنیان: تاریخچه تغییرات آموزشی و شکل‌گیری مدارس / ۲۳

انجمن مدرسه دخترانه ارمنیان را نیز در محله دروازه قزوین ساخت. دو تن از دختران مسروب پایازیان، کشیش کلیسای گئورگ مقدس، به تدریس فرزندان ارمنیان در آن می‌پرداختند. این مدرسه پس از دو سال فعالیت به علت نداشتن معلم تعطیل شد. انجمن بانوان ارمنی تهران در ۱۸۷۱ م / ۱۲۵۰ - ۱۲۴۹ ه. ش. در روستای ونک یک باب مدرسه دخترانه دایر کرد که آن هم پس از یک سال تعطیل شد.

ارمنی‌ها در سال ۱۸۸۰ م / ۱۲۵۹ - ۱۲۵۸ ه. ش. قطعه زمینی برای کلیسا در حسن‌آباد خریدند؛ ولی موفق نشدند در آن کلیسا بسازند. بنابراین، در سال ۱۹۰۳ م / ۱۲۸۲ - ۱۲۸۱ ه. ش. تصمیم گرفتند در آن مدرسه بنا کنند. این مدرسه به عنوان شعبه‌ای از مدرسه هایگازیان با شش آموزگار فعالیت خود را شروع کرد. بعدها به علت افزایش جمعیت به شعبه مرکزی هایگازیان تبدیل و مدرسه هایگازیان دروازه قزوین تعطیل شد. تا سال ۱۹۰۵ م / ۱۲۸۴ - ۱۲۸۳ ه. ش. کلاس‌های درس پسران و دختران ارمنی مدرسه هایگازیان از یکدیگر مجزا بود. در شروع سال تحصیلی ۱۹۰۶ م / ۱۲۸۵ ه. ش. اولیای دانش‌آموزان تصمیم گرفتند که کلاس‌های درس به صورت مختلط درآید.^۱ مدرسه هایگازیان تهران برنامه ویژه‌ای داشت و نخستین مدرسه‌ای بود که با روش آموزشی نو کار می‌کرد. به همین سبب، توجه دولتمردان و سفیران دیگر کشورها را به خود جلب کرد.^۲

مدرسه ملی آرامنه داودیان از دیگر مدارس این قوم بود. در سال ۱۹۳۳ - ۱۹۳۲ م / ۱۳۱۳ - ۱۳۱۲ ه. ش. شخصی نیکوکار از اهالی جلقای اصفهان و ساکن هندوستان به نام داویت داوتیان با هزینه خود مدرسه ملی آرامنه داودیان تهران را تأسیس کرد. سال تأسیس این مدرسه ۱۸۷۰ م / ۱۲۴۹ ه. ش. نیز ذکر شده است.

ارمنیان مدرسه دانایی را نیز در سال ۱۹۴۲ م / ۱۳۲۰ ه. ش. در محله بهجت‌آباد تأسیس کردند. این مدرسه به علت مسائل مالی و کاهش تعداد دانش‌آموزان که در نتیجه مهاجرت سکنه به محلات دیگر بود، با مدرسه ملی آراکس ادغام شد.^۳

مدرسه آرتیستی سینما یکی از مدارس جالب توجه است. اوهایان، اولین فیلمنامه‌نویس و نخستین کارگردان فیلم‌های سینمای ایران، درصدد برآمد تا مدرسه سینما در تهران دایر کند.

۱. همان

۲. محمد هادی محمدی و زهره قاینی، تاریخ ادبیات کودکان در ایران، تهران: انتشارات چچستا، ۱۳۸۶، ج هفتم، ص ۱۰۲۷

۳. ادیک باغداساریان، نگاهی به تاریخ ارمنیان تهران، تهران: انتشارات ادیک باغداساریان، ۱۳۸۰، ص ۲۲

وی برای پذیرش هنرجو آگهی منتشر کرد. عده زیادی از جوانان ثبت‌نام کردند؛ ولی به تدریج از تعداد آنها کاسته شد. اولین دوره مدرسه آرتیستی از اردیبهشت ۱۳۰۹ ه. ش. / ۱۹۳۰ م آغاز گردید. در این مدرسه هنرپیشگی، عکاسی و ... آموزش داده می‌شد. عده‌ای با او هانیا ن مخالفت کردند. وزارت معارف دستور داد نام مدرسه به پرورشگاه آرتیستی تغییر یابد. در نهایت، وی موفق شد با کمک اولین گروه فارغ‌التحصیلان، فیلم «آبی و رابی» را تهیه کند.^۱

مدارس ارمنیان آذربایجان

مدرسه آرامیان یکی از مدارس مهم ارمنیان آذربایجان بود. حسین امید آن را «خلیفه گری ارمنه» نامیده که قدیمی‌ترین مدرسه ارمنیان در تبریز و جنب کلیسای آرامیان بوده است. به گفته خود ارمنیان، این مدرسه قبل از تأسیس دارالفنون تهران ساخته شد. ارمنیان تأسیس این مدرسه را در سال ۱۸۳۵ م / ۱۲۱۴ ه. ش. می‌دانند. مسروب طاغبانیا ن مؤسس آن بود.^۲ در سالنامه معارف ۱۳۰۶ ه. ش. سال تأسیس مدرسه در ۱۸۵۱ م / ۱۲۳۰ - ۱۲۲۹ ه. ش. ذکر شده است. وی پس از اتمام تحصیلات از کلکته به تبریز آمد و در مدت دو سال، مدرسه شرعی کلیسای ارمنیان تبریز را به یک مدرسه جدید با دروس مدرن تبدیل کرد و خود به عنوان نخستین معلم مشغول به کار شد.^۳ کنسول انگلیس در سال ۱۸۵۱ م / ۱۲۳۰ - ۱۲۲۹ ه. ش. گزارش می‌دهد که ساختمان یک مدرسه ارمنی در تبریز شروع شده است که معلمان آن روسی هستند و زبان‌های روسی و ارمنی در آن تدریس می‌شوند.^۴ این مدرسه به احتمال زیاد همان آرامیان است.

براساس سالنامه معارف (۱۳۰۶ ه. ش.)، مدرسه‌ای به نام هایگازیان در سال ۱۸۸۳ م / ۱۲۶۲ - ۱۲۶۱ ه. ش. ساخته شد. اما هوویان آن را قدیمی‌تر می‌دانند. وی ذکر می‌کند که ارمنیان تبریز در دو محله به نام‌های قلعه و لیل آباد ساکن بودند. در سال ۱۸۷۳ م / ۱۲۵۲ - ۱۲۵۱ ه. ش. در محله لیل آباد مدرسه‌ای دایر بود. آقای تومانیان در سال ۱۸۷۷ م / ۱۲۵۶ - ۱۲۵۵ ه. ش. مدرسه‌ای پسرانه به نام هایگازیان در محله لیل آباد ساخت. چندی بعد، تومانیان در جوار آن، مدرسه‌ای دیگر به نام تاماریان برای دانش‌آموزان دختر بنا کرد. شورای اجتماعی تبریز چند خانه را در جوار کلیسا خرید و محوطه آنها را به حیاط مدرسه افزود.^۵ در سال ۱۲۸۷ ه. ش. هیئت

۱. آندرانیک هوویان، نقش ارمنیان در سینمای ایران، تهران: انتشارات بهنام، ۱۳۸۱، چاپ اول، صص ۱۲ - ۱۰

۲. حسین امید، تاریخ فرهنگ آذربایجان، تبریز: چاپخانه فرهنگ، ۱۳۳۲، ج اول، ص ۹۳

۳. پرویز صلاحی و مهری یسناس، تاریخ مدارس خارجی در ایران، تهران: انتشارات آوای نور، ۱۳۸۲، ص ۹۱

۴. چارلز عیسوی، تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه یعقوب آژند، خراسان رضوی: چاپ دنیا، ۱۳۶۹، چاپ دوم، ص ۸۸

۵. هوویان، ارمنیان ایران، همان، صص ۵۹ - ۵۸